

Kovách Imre: A vidék az ezredfordulón

A jelenkori magyar vidéki társadalom szerkezeti és hatalmi változásai

Részlet

2.2. Faluosztályok, falutípusok

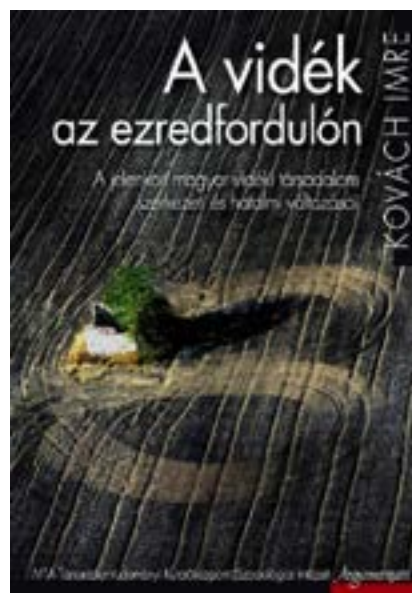
A falvak a '90-es évektől egyre nagyobb különbségű életfeltételek helyszínei. A migrációs folyamatok, a gazdaság- és társadalomszerkezet-váltás, a munkahelyhez jutás feltételei, a városközelség és turizmus lehetőségei a falvak korábbihoz viszonyított nagyobb differenciálódásához vezetett. A falvak típusokba sorolását több elemzés különböző megközelítések-ből is elvégezte.

CSITE és KOVÁCH (2002) Szelényi Iván faluosztályok modelljének változásait követte.

Ez a módszer a községek gazdaságának legfontosabb dimenziói alapján végez típusokba rendezést. A polgárosodó falvak fejlődésének motorja a dinamikus helyi társadalom, a jól prosperáló kis- és középvállalkozások és a hatékony önkormányzati együttműködés (például Veszprém megye, Győr-Moson-Sopron vagy Csongrád megye egyes falvai (BÓDI–BÖHM 2000). Az üdülőfalvak az idegenforgalom szempontjából kedvező területeken találhatók, a rendszerváltást követően gyors fejlődésnek indultak a számos hazai és külföldi turistának és ingatlanvásárlónak köszönhetően (KOVÁCS E. és társai 2004). A hazai falvak nagy része azonban stagnáló falu, ahol nincs polgárosodás, a népesség elöregszik, és jövedelemszerzési, valamint foglalkoztatási gondokkal küzd. A süllyedő falvak pozíciója a legrosszabb a településhierarchián belül, ezek a falvak a vidéki gettószintek, ahol a családok nagy részét a szociális ellátórendszer tartja fenn, a foglalkoztatottak aránya és a helyi társadalmi és gazdasági problémák meglehetősen tartósak bizonyulnak (LADÁNYI–SZELÉNYI 2004, VÁRADI 2008). Külön kategóriát alkotnak az úgynevezett másság falvai: ezek egy-egy meghatározó szubkultúra vagy társadalmi csoport tagjainak adnak otthont (például a somogyvámosi Krisnavölgy, a Káli-medence művészfalvai vagy Visnyeszéplak, Gyűrűfű, Galgahévíz, Agostyán öko-falvai) (CSITE–KOVÁCH 2002, SZÍJÁRTÓ 2002).

BELUSZKY és SÍKOS (2007) többváltozós elemzéssel tipizálták a magyar falvakat. Elemzésük szerint a rendszerváltást követően a falvak kiléptek a települések piacára, a települési ön- kormányzatok lényegesen nagyobb önállósággal rendelkeznek, bár a fejlesztésre fordítható összegek jelentős részét a központi kormányzattól kapják közvetett támogatás vagy pályázat útján. A normatív támogatások nagysága és jelentősége is hozzájárul a falusi önkormányzatok autonómiájának növeléséhez, azonban a központi kormányzat gyakran forráselvonással és más eszközökkel próbálja visszaszerezni befolyását a települési önkormányzatok fölött.

A községek városá nyilvánítása folyamatos volt, és 2008-ban már 300 közeli a városok száma.

Az ország térszerkezete gyorsan változik és kiforratlan. Erős a differenciálódás a településhierarchia mentén, amelyben a jövedelemszerző képesség határozza meg legerősebben az egyes települések helyzetét. A térszerkezet modernizációs változásai egyenlőtlen megoszlásban inkább csak egyes pólusokon érvényesülnek. A gyors változások miatt több tényező hat egyidejű-

leg a falusi térségek közötti egyre jelentősebb különbségekre. A földprivatizáció és a szövetkezetek megszűnése következtében a vidéki társadalom mezőgazdasághoz kapcsolódása sajátos. Még mindig sokan foglalkoznak valamilyen típusú mezőgazdasági termeléssel, de egyre kevesebbeknek ad ez megélhetést. A vidéki társadalom polarizációját a munkaerő-piaci pozíció, az árupiaci helyzet, a földrajzi pozíció különbségei befolyásolják a legerősebben. Beluszky és Síkó osztályozása hét falutípust állapított meg. Az első három főtípushoz az agglomerációba tartozó legjobb helyzetű 800 szuburbán falu tartozik.

A negyedik típusú község a 38 idegenforgalmi funkciójú község. Az ötödik típust a hagyományos faluval azonosították, ahol nagyon kedvezőtlen a munkaerő-piaci helyzet (379 község), és az egyik altípusban (70 település) nagy a tanyán élő népesség aránya. A hatodik típus (675 község) viszonylag jó munkaerő-piaci pozícióval versenyképes, és a falvak egy kisebb csoportja idegenforgalommal is rendelkezik. A hetedik legnépesebb csoport (900 község), a leghátrányosabb helyzetű apró- és kistalvakat jelenti.

KOVÁCS Katalin (2005) falutipizálásának is a térszerkezeti sajátosságok adják a kiindulási pontját. A gazdaság nagymértékű piaci regionalizációja következtében a falvak fejlődési lehetőségei még erősebben a regionális városközpontok gazdasági dinamikájához és logisztikai adottságaihoz, az olcsón megszerzhető termelőeszközökhöz és a megfelelő szinten és áron biztosított munkaerőhöz kötődnek. A falvak gazdaság szerkezeti változásai között a mezőgazdaság eltartó képességének gyors csökkenése, a nagyüzemi mezőgazdaság megszűnése és a kisüzemi formákban folytatott mezőgazdasági termelés gyors polarizációja érinti leginkább a falusi népesség életkörülményeit. A falvak, elsősorban a kistelepülések jelen-

tős funkciószükségletet szenvedtek el. A települési lejtő a falvak esetében is törvényszerűen működik: például a kis lélekszámú falvak háztartásainak közel kétharmadában nincs kereső. A migrációs folyamatok iránya és jellege is a falvak térszerkezeti adottságainak függvénye: a nagyobb lélekszámú községek lakossága nőtt közel harmadával 1990 és az ezredforduló között, a kisebb falvakban élők száma is gyarapodott valamelyest, de a legnagyobb csoportot kitevő közepes falvak lakossága lassan csökkent. A nagyobb falvak népességnövekedése a város közeli területeken számottevő. A városi lakosság térnyerése a falusiakkal szemben a migráció által is erősödik: azok a falvak számolhatnak lakossággyarapodással, amelyek vonzóak a városiak számára. Kovács szerint a munkahely és lakóhely szétválása a falvakkal kapcsolatos településfejlesztési folyamatok legdrámaibb eleme, amely egyik szegmensben a luxus, a másikon a szegénység gettóit hívta életre. Kovács osztályozása a falusiak közel felét találta átlagos helyzetű községben élőknek. Közel hatszázezer a száma a legrosszabb helyzetű, szegregált, gettószódó falvak lakosságának. 89 ezren a már előregedett lakosságú községcsoportban élnek. Közel kétszázezer a közeljövőben előregedő, úgynevezett hasadt társadalmú falvak lakosainak és háromszázezer az elsősorban az Alföld kisvárosai közelében található, a munkanélküliségtől talán kevésbé veszélyeztetett községek lakosainak a száma. A falusiak ötöde él a város közeli szuburbán településeken. A kistérségi szintű elemzés szerint a magyar lakosság 23%-a él válságkörzetekben, 40% átlagos, míg 37% fejlődő kistérségekben.

A Duna–Tisza-köze, Csongrád megye, a Kiskunság, a Nyírség és Békés megye településeinek külterületén található tanyák gazdasági funkciója a 20. század második felében, a kollektivizálás és körzetesítések miatt csökkent, és a külterületi lakosok száma is számottevően mérséklődött. A rendszerváltást követően ismét növekedésnek indult a tanyai népesség.

A kárpótlással, illetve privatizációval az Alföldön mezőgazdasági területekhez jutott gazdák egy része tanyára költözött (CSATÁRI–TÍMÁR 2002). Ezzel a tanyák visszanyerték eredeti funkciójukat, és mint gazdálkodó tanyák ismét az élelmiszer-termelés színtereivé váltak. Az úgynevezett hobbitanyák

egy részét a falusi turizmus céljaira alakították át, az állattartás és növénytermesztés, az élelmiszertermelés általában összekapcsolódik az agroturizmussal.

A hobbitanya-tulajdonosok egy része szabadidős/rekreációs céllal használja a tanyát, amelynek gazdasági funkciója nincs vagy elenyésző a háztartás életében. A külterületi lakóhelyek társadalmának egy része, a szociális tanyák lakosai súlyos szociális gondokkal küzdenek. Az idős tanyalakók általában tanyasi öslakosok, de a hátrányos helyzetű családok is az olcsóbb lakáskörülmények és életfenntartás miatt egyre nagyobb számban költöznek városközeli külterületre (CSATÁRI 2005).

Bármely szempontrendszer és módszer felhasználásával történt is a falu- (és tanya-) típusok leírása, azokból a város és falu kapcsolatának két mozgásiránya kiolvasható. A nagyobb lélekszámú, városközeli és üdülőövezeti falvak lakosságának a száma növekedett elsősorban a városi kivándorlással, míg a kisebb távoli falvak népességének a száma hanyatlásnak indult. Ez a kettős tendencia a városok és falvak kapcsolatában is érvényesül. A falvak harmadában élők életviszonyai, értékei, fogyasztási szokásai közelebb kerültek a városiak világához. A mobilitási potenciál növekedése (MOLNÁRNÉ 2008, VARGA 2008), a tér és idő összeszűkülése, a médiahatás erősödése, a munkaerőpiac kiterjedése és generalizációja, a tömegturizmus hatására a falusi és városi struktúrák „összecsúsása”, a „város–falu kontinuum” jelensége 1990 után jelentősebb mértékben erősödött. A városi és a falusi lakosság érték- és életmódminta cseréje a kétségtelen konfliktusok mellett is intenzív. Ebben az érték- és életmódminta cserében a vidékiek korántsem passzív résztvevők és befogadók. A városi közép- és felsőrétegek természet felé fordulása, vidéki turizmusa, az „autentikus” és a „természetes” terjedő kultusza következtében a városi fogyasztó igényei valóban „nyomást” jelentenek, ugyanakkor ez kétirányú folyamat, amely a városi és vidéki korábban nem tapasztalt közeledéshez vezetett (VÁRADI M. 1999, TAMÁSKA 2006, CSURGÓ–NAGY KALAMÁSZ 2007).

A falvak 40–50%-ának lakossága inkább egyirányú kapcsolatban van a várossal. Értékeinek jelentős részét a média és a

politika irányítja, a munkahely a városhoz köti még a nagyobb távolságba történő ingázás árán is. A kölcsönhatás azonban esetleges. A városi fogyasztói minták vonzása jelentős, de az életmód a saját, szűkösebb keretek között marad.

Nincs szó a hagyományos, vagy különösen egy archaikus világ továbbéléséről. Az életmódminták elemeiben követik a hajdanvolt paraszti túlélési stratégiákat, de az újabb generációk egyre kevésbé hajlandók elfogadni azt. A vidékiség újabb variációi jöhetnek létre, amelyben a városi/fogyasztói kultúra keveredik a lokalitás megújuló értékeivel.

A falvak negyede/ötöde talán távolabb van a városok és városközeli falvak gazdaságától és társadalmától, mint bármikor a 20. században. Leszakadó, bezáruló népessége inkább egy modernitás előtti korba süllyedt vissza az integráció csekély esélyével. A kitörést néhány helyen a városokból induló szociális mozgalmak segítségével próbálják meg (például a Bódvalenke freskófalú kísérlete és a szociális szövetkezetek, a csenyétei kísérlet – ez utóbbiról LADÁNYI–SZELÉNYI 2004), de ezek sporadikus esetek, amelyek tömeges követése nem valószínű.

2.3. Aprófalvak, kisteleplülések

A faluosztályok, falutípusok közül az aprófalvak világában halmozódott fel az ezredforduló legtöbb társadalmi feszültsége. A vidéki településeknek ez az a típusa, amely összességében a legtávolabb kerül a gazdasági vagy társadalmi fejlettségi mutatók átlagától és a városközpontok életszintjétől. A leszakadás olyan jelentős mértékű, hogy a települési lejtőn belül nagyobb az aprófalvak és a többi településfajta között a szakadék, mint a városok és a községek között. A fejlettségi rés inkább az aprófalvak és a többi település között létezik. KIS János Péter (2008) szerint nem is annyira az a kérdés, hogy miért csökken a kisteleplülések népessége egyes régiókban, hanem hogy miért marad fent az aprófalva az adott fejlettségi hátrányok ellenére. A magyar településszerkezet számos problematikus eleme közül a vidéki modernizáció az egyik kulcskérdés. Egyetlen gyors és átható városiasodást prognosztizáló elemzést sem ismerek. A kettős, vidék- és városközpontú modernizáció lehetőségeinek a kidolgozása sürgető fejlesztéspolitikai feladat.

Az aprófalvak kategóriájába az 500 főnél kisebb településeket sorolják a településtudományok. Ezen a településcsoporton belül is további kategorizálás használatos. A 200–500, a

100–200 fő közötti falvakat, illetve a 100 fő alattiakat tekintik elemzési egységeknek.

A kisteleplülések száma 1960 és 2001 között majdnem kétszeresére emelkedett (...)

Az emelkedő szám mögött a korábban közigazgatásilag egyesített községek szétválása és a teljesen új községek alapítása áll. A 2002-ben létrehozott 10 település közül hét teljesen új alapítású volt (KOVÁCS T. 2004). A legkisebb lélekszámú kisteleplülés kategórián belül is folytatódott az aprózódás, a 200 feletti falvak száma csökkent, míg 1990 és 2000 között a száz lakosnál kisebb települések aránya másfélszeresére emelkedett. 1020 törpefalut regisztrált a 2001-es népszámlálás. 103 község lakosságának a száma volt 100 fő alatti, 211 faluban volt 100–199 között a lakosságszám, míg 706 község esett 201–500 közti kategóriába (...) Győr-Moson-Sopron, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Tolna, Baranya, Zala és Nógrád megyékben található a legkisebb települések többsége. 27 községben ötvennél is kevesebben élnek. A legkisebb magyar település Tornakápolna, a maga 22 fős lakosságával.

.....

A legnagyobb demográfiai probléma az előregedés. A kistalvak népességének kétharmada az inaktív korosztályokhoz tartozik, annak ellenére, hogy kisebb mértékben megindult a fiatal, gyerekes családok kiköltözése az agglomerációs kisteleplülésekre. Az elvándorlás folyamatos a kisteleplülésekről, amelyek lakosságuk harmadát veszítették el 1980 és 2001 között (...)

1990 után gyorsan differenciálódott a kistalvak társadalmá. Az átrétegződésre az iskolázottsági és a munkalehetőségek különbségei mellett az új regionalizáció, a városok közelsége, megközelíthetősége hatott a leginkább (KISS J. P. 2008). A kisteleplüléseken az átlagosnál nagyobb arányban szűntek meg a munkahelyek. Az aprófalvakban ez a csökkenés 34%-os volt, az országos átlag 18%-a (KOVÁCS K. 2008). Az észak-alföldi és észak-magyarországi régiók kistalvaiban felére csökkent a foglalkoztatottak száma. A munkaalkalmak megszűnése nem csupán a lakóteleplülésen, hanem a közeli városok munkaerőpiacán is jelentős volt. KOVÁCS Katalin adatai szerint (2008) 1990 és 2002 között hatezer helyi munkahely szűnt meg, míg 28 000 fő esett ki az ingázók közül. Az eredmény a kistalvakba visszatérő munkaerő és a kisteleplülések eltartó képességének a gyors zuhanása.

A kötetek szerzője Kovács Imre szociológus, az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet tudományos tanácsadója, és egyetemi tanár a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar Szociológia és Szociálpolitika Tanszékén.

Kutatásai legfontosabb területe a vidékszociológia. Számos tanulmánya és könyve jelent meg többek között a mezőgazdasági kistermelőkről, a családi gazdaságokról, az agrárpolitikáról, a projektesített vidékfejlesztési rendszerekről, a magyar társadalom paraszttalanításáról, a földhasználat és a mezőgazdasági üzemszerkezet változásairól, az európai vidékfejlesztési rendszerekről, a tudáshasználatról és a fenntartható fejlődésről, a helyi hatalom szerkezetéről, a vidéki és városiak kapcsolatairól.

A European Society of Rural Sociology elnöke, valamint az International Society for Rural Sociology alelnöke volt. A Sorbonne LADYSS, a Helsinki Egyetem, az Abo Academy meghívott tanára, kutatója. Az Académie d'Agriculture de France külső levelező tagja.